

Raadsels rond de Raadskapel (2)

In het voorafgaande deel (Zutphen 2004-3, blz. 53 – 59) ging het over de datering van een bouwcontract uit 1393, over de plaats van de Raadskapel en over het geld in die tijd.

In dit afsluitende stuk vindt u iets over het archiefstuk zelf en over de drie heren waarvan in het eerste deel sprake was, de archivaris Gimberg, de bouwkundige Tutein Nolthenius en de kerkhistoricus Meinsma. Enkele vragen rond de naamgeving zijn al aan de orde geweest, maar komen nu opnieuw voor het voetlicht.

Het artikel sluit af een kort literatuuroverzicht en als bijlage de tekst van het contract.

Een chirograaf

Allereerst iets over het stuk zelf. In vaktermen wordt het een chirograaf genoemd, een overeenkomst die op één stuk perkament twee keer is opgeschreven. Dit stuk is vervolgens in het midden doorsneden en aan iedere partij die in het stuk genoemd wordt, is een deel van het contract overhandigd. Echt wat je noemt een contract. Het kan pas gewijzigd of aangevuld worden als beide partijen hun deel inleveren en als blijkt dat beide stukken exact in elkaar passen en dus bij elkaar behoren.

Het gedeelte dat bewaard is gebleven, is eigendom van de kerk. Het is het bovenste stuk. Het andere stuk is van de timmermeesters. De onderste rand van het stuk van de kerkmeesters is golvend¹, wat betekent dat het stuk dat de andere partij heeft gekregen daarmee begint.

Uit het stuk zelf blijkt niet dat het gaat om de Raadskapel, maar op de achterzijde is geschreven: *“Zedelle van dat nie warck dat nu die Raitz capelle is”*, en al is dat niet geschreven in de veertiende eeuw, het is zeker 150 jaar later te dateren. Wel is duidelijk dat het gaat over deze kapel - ook wel Mariakapel genoemd.

K.O. Meinsma

De drie heren

De commotie van het begin van de twintigste eeuw is helemaal verdwenen wanneer aan het einde van diezelfde eeuw het standaardwerk over de geschiedenis van de Walburgiskerk verschijnt². Dat was rond 1900 anders.

Dat er sprake is van rivaliteit tussen twee

¹ Meestal staat er letters in het deel van het stuk dat doorsneden wordt, soms een zinnetje, zoals *“Ave Maria”* of A, B, C, D, E.

² De Sint Walburgiskerk in Zutphen, Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk, red. M. Groothedde e.a., Zutphen, Walburgers 1999,

J. Gimberg

R.P.J. Tutein Nolthenius

partijen: de heren J. Gimberg en K.O. Meinsma enerzijds en de heer R.P.J. Tutein Nolthenius anderzijds is zonneklaar. Het heeft er veel van weg dat Gimberg, die dan archiefassistent³ is, geaasd heeft op een benoeming als archivaris van de kerk. Hij is zeer betrokken bij de restau-

ratie ervan. Maar het is niet denkbeeldig dat diezelfde wens ook bij Tutein Nolthenius leeft.

In een publicatie van Gimberg over de kerk, *De bouw der St. Walburgskerk te Zutphen*, citeert hij Meinsma. Op zich is dat heel ongebruikelijk. Slordig is vervolgens dat hij de initialen van Meinsma verkeerd weergeeft. Slordig en opmerkelijk voor een zo correct iemand als Gimberg. Er is een ware publicatieoorlog gaande tussen die twee. Het onderwerp is steeds weer de Walburgskerk.

Tutein Nolthenius blijft niet lang in Zutphen wonen. Wanneer hij vertrekt, wordt zijn naam ook niet meer genoemd. Meinsma is archivaris van de kerk geworden en stort zich op de Librije en Gimberg ordent archieven en beschrijft de geschiedenis van de stad met een potloodje en een notitieblokje.

Waarom dan de Raadskapel?

Eerder⁴ is al opgemerkt dat het woord 'heeren' niets te maken heeft met de Predikheren van het Broederenklooster, maar met de heren van de raad. Gimberg meldt in zijn publicatie "Zutphensche Monumenten"⁵ het volgende:

"De Raadskapel, waarin nog in de 16de eeuw de schepenen en raden, voordat zij ter vergadering gingen, de mis bijwoonden, werd in het laatst der 14de eeuw tegen de oostzijde van den kooromgang gezet. (...) In de kapel bevindt zich nog een fraai gehouwen beeldhouwwerk boven het grafschrift van den kanunnik Johannes van Meer, die 15 April 1503 overleed.

Daar tegenover zit het epithaphium van den bekenden Gelderschen kanselier Gerlach van der Capellen (geboren in 1543, overleden in 1625), die een werkdadig deel heeft genomen aan het krijgsbeleid tegen Spanje.

De kapel, welke vroeger beneden dienst deed als catechisatielokaal en

³ Gimberg is pas in 1918 gemeentearchivaris geworden. Toen schreef de wet dat voor; daarvoor was hij assistent van zichzelf.

⁴ *Zutphen*, 2004 (23e jaargang), 57.

⁵ Gepubliceerd in *Bijdragen en Mededeelingen Vereeniging Gelre*, jaargang III (1898) en ook als overdruk uitgegeven. 12.

boven als vergaderzaal en trouwkamer, is in het laatst van 1909 en de eerste helft van 1910 gerestaureerd. Het raam van gebrandschilderd en gekleurd glas in de oostzijde is van modern maaksel."

Meinsma publiceert in de krant ook over dit glas, zonder echter een schakel te leggen tussen wat Gimberg erover zegt en zijn vondst.

Het duidelijkst is H.M. Werner over de bouw, het gebruik en de benaming van de kapel:

"In 1393 is de Raadskapel, ook wel de Heerenkapel, Raadsheerenkapel of Heerenchoor genaamd, aan het oostelijke uiteinde, het koor der kerk aangebouwd.

Tot heden werd die gedeeltelijk als catechiseerlokaal, gedeeltelijk als bergplaats of museum gebruikt en is die door een houten schot van de kerk zelve gescheiden, doch weldra zal dit schot weggebroken en deze kapel met de kerk vereenigd worden, zoodat men dan door de geheele lengte van het gebouw, van het westen tot het oosten een vrij doorzicht krijgt. Met het oog daarop is dan ook het achterste raam in die kapel bij de restauratie niet, zooals al de andere kerkramen, van gewoon kathedraalglas, maar van fraai gekleurd glas voorzien, en is het orgel, dat in de laatste halve eeuw tegen alle regels in, met en achter den preekstoel, in het eigenlijke koor der kerk stond, onlangs naar de westzijde verplaatst geworden. Nu staat de preekstoel nog in den weg, deze moet weder naar een der pilaren verhuizen, waartegen hij voorheen ook stond.
(...)

De Raadskapel is aan den buitenkant met de kerk zelve verbonden door slanke sierlijke hoektorens, waarin zich steenen wenteltrappen bevinden om daarmede het dak te bereiken."

Een speurtocht in de twintigste eeuw

Jos Hartman schrijft uitvoerig over de zestiende-eeuwse altaren in de kerk⁶. Zijn bijdrage is een verslag van een speurtocht. Hij geeft aan dat er nog verder onderzoek nodig is. In zijn nog altijd zeer boeiende rondgang door de kerk noemt hij de plaats van het Maria-altaar. Het staat aan het eind van de veertiende eeuw achter het koor, maar even later schrijft hij dat we de precieze plek niet weten, "de veronderstelling ligt voor de hand dat het altaar in de middelste kapel van de kooromgang heeft gestaan. Dat is op zich een aannemelijke plek voor het altaar gewijd aan de patrones van de parochie."

De plek roept echter vragen op die verband houden met de bouw van de Raadskapel: waar heeft het altaar gestaan vóór de bouw van de kapel, dus vóór circa 1390 en waar heeft het gestaan nadat de achterwand van de kapel is doorgebroken?

Hartman geeft zelf het antwoord op de tweede vraag: "Het kan zijn dat het altaar na de bouw van de Raadskapel daarheen verhuisd is. Daarvoor pleit dat de middelste kapel wel wat klein is om een altaar in het midden te hebben waarlangs dan aan weerskanten nog voldoende ruimte moest zijn om mensen door te laten naar de Raadskapel. Daarvoor pleit ook de overweging dat het aannemelijk is dat de patroon van de stad een grotere kapel had dan willekeurige andere heiligen. Ertegen pleit dat de Raadskapel nooit Mariakapel wordt genoemd."

Ook in de Raadskapel heeft een altaar gestaan. Het is gewijd aan St.- Fabianus en St.- Sebastianus. Dat altaar heeft onder het oostvenster gestaan, in het midden van de kapel⁷. Het opvallende van de tekening die ervan bewaard is, is dat er aan weerszijden van dit altaar gestoelte is opgesteld. Hartman daarover: "Dat moet dan het gestoelte voor de Raad geweest zijn."

⁶ Zutphen, 1999 (18e jaargang), 7-20.

⁷ Er is een tekening bewaard van dit altaar, te vinden in het archief van de Gelderse Rekenkamer (Gelders Archief), inv.nr. 1108, krt.nr. 287.

In de stadsrekening van 1591 wordt tot twee keer toe melding gemaakt van de Raadskapel. Op 21 april van dat jaar heeft Wessel Karman 4 stuivers ontvangen voor het schoonmaken van “der heeren capelle mit het gestoelte”. Direct eronder staat dat 26 stuivers zijn betaald aan waarschijnlijk dezelfde Karman “van die kerssen (kaarsen) in der heeren capelle t’ maken und veur ’t was daerto gekomen.”

Ter plekke waar nu de ‘achteringang’ van de kerk is, is een vierde kapel geweest, dus in de kooromgang. Het altaar van St.-Sebastian heeft óf hierin gestaan, óf in de Raadskapel.

In die kapel waar nu de kooromgang is heeft waarschijnlijk geen altaar gestaan. De reden hiervoor is goed denkbaar, schrijft Hartman: “Waarschijnlijk is de ingang aan het koor al heel oud. Middeleeuwers waren praktische mensen. Zij kunnen zeer wel hebben besloten de kerk een ingang te geven waardoor de kerk direct toegankelijk was tegenover twee ingangen van immunitet en tegenover het kapittelhuis, namelijk de Proosdijsteeg en de Rodetorenstraat. Het kapittelhuis was het huis dat nu bekend staat als ‘De Proosdij’. Dit kan dezelfde vicarie zijn als die van Fabianus en Sebastianus.”

Hartman zegt dus dat de Raadskapel nooit Mariakapel werd genoemd. Dat is niet terecht.

De Walburgiskerk is vroeger ook een poosje Onze Lieve Vrouwen kerk genoemd. Dat is lastig, want hetzelfde gold voor de St. Janskerk. Ter Kuile⁸ schrijft in het oorlogswerkje dat met “dat nije werke van onser Vrouwen kircke” ongetwijfeld de ruime kapel bedoeld die tegen het midden van de koorgang uitspringt met de beide traptorentjes die de ingang van die kapel flankeren. “Dergelijke kapellen tegen een koorgang waren in den regel aan de H. Maagd gewijd. Dat deze Lieve Vrouwekapel niet onmiddellijk met den

omgang en de overige kapellen van den trans is gebouwd, schijnt te blijken uit kleine verschillen in de profileering van de vensters: die van de groote middenkapel hebben aan weerszijden van het diepe hol banden die zelf ook een weinig hol zijn, terwijl zij bij de vensters van de overige koorkapellen geheel vlak zijn.”

Hij wijst ook op de eigenaardigheid van het bestaan van “kerkmeesters onser Vrouwen timmeringe” in de Groote Kerk. Nog lang na de voltooiing van de Lieve-Vrouwekapel worden zij met legaten bedacht. Die kerkmeesters zijn ook de opdrachtgevers voor de bouw van de diepe kapellen in het verlengde van de 13de-eeuwse dwarspanden. Over het gereedkomen van de kapel schrijft hij dat we dat niet met zekerheid weten. In 1408 is er sprake van het verplaatsen van altaren “om des nijen werckes wille”. Het zou er op kunnen wijzen dat de kapel in dat jaar in gebruik is genomen.

Ook Willem Frijhoff toont aan dat Maria, Onze Lieve Vrouwe, patrones is geweest van deze kerk⁹.

In de stadsrekeningen van 1424-1425 wordt gesproken van “Onzer Vrouwen Kircken opter Nyerstat”. De kerk aan het ‘s Gravenhof wordt in die vaak “Grote Kircke” genoemd naast “Onze Lieve Vrouwenkircke”.

Het beheer van de kerk

Niet onbelangrijk is het beheer van de kerk. Dat is vandaag niet anders dan toen. Er is een tweedeling gemaakt: de kanunniken beheren het koor, de kerkmeesters het schip.

De Margarethakapel (in het verlengde van het koor) is geboekstaafd als vrije kapel van de graaf. “Daarachter werd aan het eind van de veertiende eeuw de Onze Lieve Vrouwe- of Raadskapel gebouwd, die van stadswege werd gebruikt¹⁰.”

Verder gaat hij dan met de benaming van de kerk in officiële akten als Sint Walbur-

⁸ E.H. ter Kuile, *De drie oude Kerken van Zutphen*, Bilthoven/Antwerpen, 1944.

⁹ *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis van een Middeleeuwse kerk*; hoofdstuk 8.

¹⁰ Frijhoff, a.w., 193-195.

giskerk, waarbij het dan niet om de parochie gaat maar om het kapittel, dat de normale beheerder van de kerk is (geworden). Ook R. Wartena bepleit die dubbele structuur van kapittelkerk/parochiekerk. Frijhoff toont vervolgens aan dat, al verdringt Sint Walburgis de andere kerkpatroons (Maria en Justus), het Maria-patrocinium niet verloren is gegaan maar een kenmerkend deel is geweest voor het stedelijk deel van de hoofdkerk van de oude stad: "Onze Lieve Vrouwe was en bleef de patroon van de parochie en daarmee, zo mogen we op grond van de hierboven genoemde gegevens aannemen, van de stadsgemeenschap waarin Sint Walburgis als heilige nooit enige rol van betekenis lijkt te hebben gespeeld. Opmerkelijk is overigens dat Onze Lieve Vrouwe ook de kerkpatroon van de andere stadsparochie moet zijn geweest, die in de dertiende eeuw op de Nieuwstad was gesticht. (...) Pas in de zestiende eeuw wordt de Nieuwstadkerk enkele malen als Sin Nicolaaskerk aangeduid, maar gewoonlijk heette zij eenvoudig 'de kerk op de Nieuwstad'. (...) Het is niet onmogelijk dat de naamsgelijkheid van beide parochies de benoeming van de hoofdkerk naar Sint Walburgis in de hand heeft gewerkt."

Literatuur:

- E.J.A. van Beek, J. Fortuyn Drooglever, *Geslagen te Zutphen – de stedelijke muntslag*. Zutphen, 1990.
- Willem Frijhoff, "Een zeer nobele tempel", *Zutphen*, jr. 18 (1999), 25-30.
- A.H. Groustra-Werdekker, *De hertogelijke financiën en bestuur van Gelre, 1492-1500*. Doctoraalscriptie, aanwezig in de Stedelijke Bibliotheek
- A.H. Groustra-Werdekker, "Impressie van een zestiende-eeuwse bezoeker aan Zutphen" in: *Zutphen*, jr. 22 (2003), 88-92
- Leo Lensen en Willy H. Heitling, *Stad in de Middeleeuwen. Dagelijks leven in Zutphen*. Zutphen [1983], hoofdstuk X.
- R.P.J. Tutein Nolthenius, *Oud-Zutphen*. Overdruk uit het Bouwkundig Tijdschrift, deel XVII, 1899.
- R. Wartena, "Het Zutphense pond en de val van de groot".
- H.M. Werner, "De Sint Walburgskerk te Zutphen", in: "Wandelingen door oud-Zutphen", uitgave Tijdschrift: Het huis, oud en nieuw. (1911)

H.H. Kiezebrink, *De Walburgskerk te Zutphen.*, De Walburg Pers, Zutphen, 1978 (3)

BIJLAGE I

De tekst met toelichting (de tekst van het bouwcontract is cursief gezet; daar tussenin staat een meer hedendaagse beschrijving van de oude tekst)

In den jaer ons Heren M^oCCC^o drie ende tnegentich des Saterdaghes na Kirsdag doe averdroghen Lambert Stuerman ende Rense Creyng als kircmeisters toe Zutphen an die een zide ende meister Aernt van Aken ende meister Aelbert van Palenen an die ander zide deser vorwarden ende averdrach als hyrna gescreven steet.

Op zaterdag na Kerstmis in het jaar 1393 komen de kerkmeesters [van de Sint Walburgiskerk] Lambert Stuerman en Rense Creyng het volgende overeen met de timmermeesters Aernt van Aken en Aelbert van Palenen

Int irst soe hebben oen die meisters vogenomt onderwonden toe tymmeren dat nije werke van Onser Vrouwen Kircke in aldusdanen bescheide ende vorwarde als hyrna volgende is. Alsoe dat die meisters zuelen ghezellen zetten, die des werkes orber sijn, in den wercke ende die zal men lonen van Zunte Petersdag ad cathedram tot Zunte Martensdag toe in den wynter, zomerloens elken des daghes toe gheven XI groten ende des wynters VII groten ende den opperknechten des daghes VI groten, ende een lotze dieden wercke orberlic is.

Ten eerste

De timmermeesters zullen de uitbreiding van de kerk realiseren onder de voorwaarden die hierna volgen. Zij zullen vakbekwame mensen voor dit werk aannemen en hen loon betalen van St. Petrus ad Cathedram (22 februari) tot St. Maarten (11 november). Het zomerloon zal 11 groten per dag zijn, het winterloon 7 groten per dag. Aan de opperman wordt 6 groten betaald. Bij de uitvoering van het werk wordt een loods (werkplaats) neergezet [bij de kerk].

Voert zoe zuelen die meisters hebben al ijser-

wercs, touwe mede toe wirken, mer dat zuelen oen die kircmeisters doen scerpen ende ver-stelen ende sij zuelen oen daer toe doen hou-wen ende eymer, als den wercke toebehoert, ende twe bedden, mer vor die husinghe ende vor die vier vodere berninghe die die meisters eysten, dat steet tot Aernts zegghen van den Gruethuys.

Ten tweede

De timmermeesters zorgen voor het materiaal om mee te werken, de kerkmeesters betalen de kosten van onderhoud en reparatie. Wat de huisvesting en de 4 karren brandstof, die de timmermeesters zeggen nodig te hebben, daarvoor moeten ze een regeling treffen met Aernt van den Gruethuys.

Voert zuelen dese vorseide meisters hebben zomerloens elc des daghes, als sij wircken XII groten ende wynterdaghes elc IX groten.

Ten derde

De timmermeesters ontvangen daags 12 groten in de zomer en 9 groten in de winter.

Voert des daghes, als die meisters toe Zutphen comen, ende des daghes als sij van Zuphen wanderen, soe zuelen sij oer dagheloen boeren als vorschreven is.

Ten vierde

De timmermeesters krijgen geen loon als ze naar en van Zutphen reizen.

Voert zoe zuelen die meisters hebben vor oer zorghe ende vor oeren anxt, van den wercke als vor oer cledinghe ellic des jaers als sij wirken, VI gulden. Ende die meisters moghen hebben twe leerknechte, of sij willen, ende nyet meer, enden ellic sal des daghes hebben VI groten.

Ten vijfde

De kerkmeesters zijn verantwoordelijk voor personeel en kleding; zij krijgen daarvoor 6 gulden per jaar. Ze mogen twee leerlingen aannemen, als ze dat willen, maar niet meer. Elke leerling krijgt per dag 6 groten uitbetaald.

Voert sint vorwarden, dat die kircmeisters mit den scepenen averdraghen zuelen, hoe sij dat werc ghemaect willen hebben, costelic of oncostelic.

Ten zesde

De kerkmeesters zullen overleg plegen met

de schepenen over hoe het werk uitgevoerd moeten worden

Alzoe zuelent die meisters maken na der kircken orber ende sij en zuelen van nyemant gheen bericht hebben dan van den kircmeisters.

Ten zevende

De timmermeesters dienen zich te houden aan kerkelijke regelingen en zullen werken onder supervisie van de kerkmeesters.

Ende sij zuelen van desen zomer verwircken anderhalf hondert dusent steens ende nyet meer, ten weer zake, dat des den kickmeisters ghenughede, dat sij meer wirken wolden.

Ten achtste

De timmermeesters dienen deze zomer niet meer dan 150.000 stenen te verwerken, tenzij de kerkmeesters vinden dat ze er meer moeten verwerken.

Voert sijnt vorwarden, dat der meister ommer een bi den wercke wesen zal, als men wirct

Ten negende

Eén van de timmermeesters dient tijdens de werkzaamheden aanwezig te zijn.

Voert meer, soe zuelen dese vorschreven meisters dit vorschreven werc voert anmaken thent der tijt toe, dat dat rede wort.

Ten tiende

De timmermeesters zullen het werk uitvoeren binnen een redelijke termijn.

Indien dat sij 't alsoe maken, dat des den scepenen ende den kircmeisters ghenughet ende wanneer men wirken zal, soe zal men dat den meisters drie maende toevoeren weten laten.

Ten elfde

De timmermeesters dienen ten genoegte van schepenen en kerkmeesters hun werk uitvoeren; er geldt een opzegtermijn van drie maanden.

Voert soe zal men oen ende al den ghesynde die daer wirken, alle zaterdaghe oploenen.

Ten twaalfde

Men zal allen die werkzaamheden verrichten, op zaterdag uitbetalen.

Voert weert zake dat die kircmeisters enich gebrec hedden an oeren vorwarden mitten meisters vorschreven of die meisters desgheliecs mitten kircmeisters, dat zal staen tot Aerns zegghen van den Gruythuys.

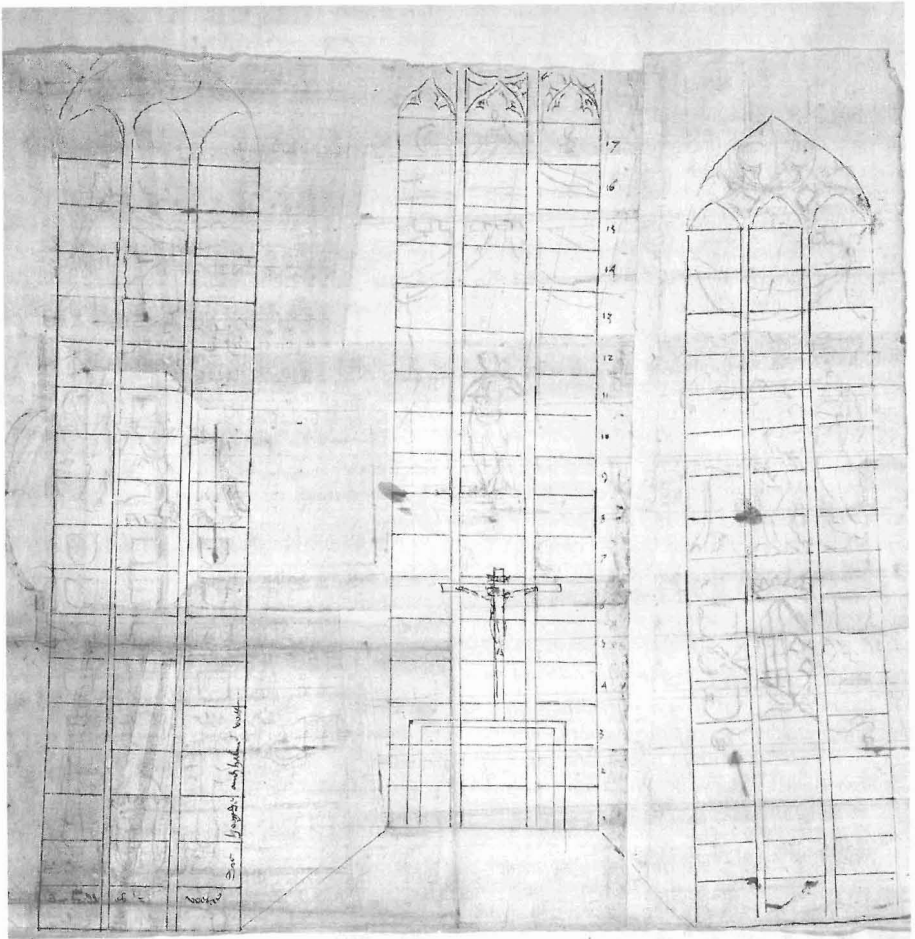
Ten dertiende

Als de kerkmeesters vinden dat de timmermeesters niet voldoen aan de voorwaarden, of, omgekeerd, dat de timmermeesters niet overweg kunnen met de voorwaarden van de kerkmeesters, dan zal dat gemeld worden aan Aernt van het Gruithuis.

Voert is toe weten dat deser sedulen twe sijn, eens sprekende die een uyt der ander ghesneden; diere hebben die kircmeisters een ende die meisters van den wercke vorschreven een. Al arghelist ende nye vonde hyr in uyt gheseghet.

Ten veertiende

Van deze voorwaarden zijn twee gelijklijdende exemplaren gemaakt die nu van elkaar worden losgesneden; beide partijen krijgen een exemplaar. Nieuwe zaken of opdrachten zijn uitgesloten.

oude tekening van raampartij van de Raadskapel